

ATROF-MUHIT IQTISODIYOTIDA YASHIL IQTISODIYOT TAMOYILLARINI JORIY ETISH ISTIQBOLLARI

Jahonqulov Mironshoh
Buxoro davlat universiteti
Iqtisodiyot va turizm fakulteti
3-IIQTKT-24 guruhi talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada atrof-muhit iqtisodiyotida yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etishning nazariy asoslari, iqtisodiy ahamiyati va O‘zbekiston sharoitidagi istiqbollari tahlil qilinadi. Yashil iqtisodiyot tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik xavflarni kamaytirish, kam uglerodli ishlab chiqarish, energiya samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, aylanma iqtisodiyot va ekologik innovatsiyalarni rivojlantirishga asoslanadi. Maqolada O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha qabul qilingan strategik hujjatlar, iqtisodiyot tarmoqlarida resurs tejamkorlikni kuchaytirish, yashil moliyalashtirish va ekologik boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish masalalari ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *atrof-muhit iqtisodiyoti, yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, ekologik soliqlar, energiya samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya, aylanma iqtisodiyot, yashil investitsiya, resurs tejamkorlik, O‘zbekiston.*

Bugungi kunda global iqtisodiy rivojlanish jarayonida ekologik muammolar tobora keskinlashib bormoqda. Iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi, atmosfera ifloslanishi, suv tanqisligi, chiqindilar hajmining ortishi va biologik xilma-xillikning qisqarishi iqtisodiy taraqqiyotning an’anaviy modelini qayta ko‘rib chiqishni talab qilmoqda. Shu sababli zamonaviy iqtisodiyotda “yashil iqtisodiyot” konsepsiyasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. UNEP ta’rifiga ko‘ra, yashil iqtisodiyot — bu kam uglerodli, resurslardan samarali foydalanadigan va ijtimoiy jihatdan inklyuziv iqtisodiyotdir. Bunday iqtisodiyotda bandlik va daromadlar davlat hamda xususiy investitsiyalar orqali, ya’ni uglerod chiqindilari va ifloslanishni kamaytiradigan, energiya va resurs samaradorligini oshiradigan, biologik xilma-xillik hamda ekotizim xizmatlarini saqlaydigan faoliyatlar orqali shakllanadi.

O‘zbekiston uchun yashil iqtisodiyotga o‘tish masalasi strategik ahamiyatga ega. Mamlakatda iqtisodiy o‘shish, sanoatlashuv, urbanizatsiya va aholi sonining ortishi energiya, suv, yer va boshqa tabiiy resurslarga bo‘lgan talabni kuchaytirmoqda. Jahon banki O‘zbekistonni energiya va resurslardan intensiv foydalanadigan mamlakatlar qatoriga kiritadi hamda iqlim choralarisiz mamlakat iqtisodiyoti 2050-yilga borib 10 foizga kichrayishi mumkinligini qayd etadi. Shu jihatdan, atrof-muhit iqtisodiyotida yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish nafaqat ekologik muammolarni kamaytirish, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirish, yangi ish o‘rinlari yaratish, energiya xavfsizligini mustahkamlash va uzoq muddatli raqobatbardoshlikni ta’minlash vositasi sifatida qaralishi lozim.

Atrof-muhit iqtisodiyoti iqtisodiy faoliyat va tabiiy muhit o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganadi. Uning asosiy vazifasi ishlab chiqarish va iste’mol jarayonlarida yuzaga keladigan

ekologik zararlarni iqtisodiy baholash, tabiiy resurslardan samarali foydalanish hamda atrof-muhitni muhofaza qilishning iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat. An’anaviy iqtisodiy modelda tabiiy resurslar ko‘pincha cheksiz yoki arzon omil sifatida qaralgan. Natijada korxonalar ishlab chiqarish jarayonida atrof-muhitga yetkazilgan zararlarni to‘liq hisobga olmagan. Bunday holat iqtisodiyotda “tashqi ta’sirlar” muammosini yuzaga keltiradi. Masalan, korxonalar atmosferaga zararli gaz chiqaradi, ammo bu zarar jamiyat salomatligi, qishloq xo‘jaligi yoki suv resurslari orqali butun iqtisodiyotga yuk bo‘lib tushadi. Atrof-muhit iqtisodiyoti ana shunday zararlarni iqtisodiy qiymatga aylantirish va “ifloslantiruvchi to‘laydi” tamoyili orqali tartibga solishni taklif qiladi.

Yashil iqtisodiyot esa atrof-muhit iqtisodiyotining amaliy yo‘nalishi sifatida iqtisodiy o‘sish bilan ekologik barqarorlikni uyg‘unlashtiradi. Bunda iqtisodiy taraqqiyot tabiiy resurslarni haddan tashqari ekspluatatsiya qilish hisobiga emas, balki innovatsiya, energiya samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni qayta ishlash va ekologik boshqaruv orqali ta‘minlanadi.

Yashil iqtisodiyotni joriy etishda bir nechta asosiy tamoyillar muhim ahamiyatga ega.

Birinchi tamoyil — resurslardan samarali foydalanish. Bu ishlab chiqarishda energiya, suv, xomashyo va yer resurslaridan tejamkor foydalanishni anglatadi. Resurs samaradorligi korxonalarining xarajatlarini kamaytiradi, mahsulot tannarxini pasaytiradi va ekologik bosimni yengillashtiradi.

Ikkinchi tamoyil — kam uglerodli rivojlanish. Bunda iqtisodiyotning energiya sig‘imini kamaytirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini kengaytirish va issiqxona gazlari chiqindilarini qisqartirish nazarda tutiladi. O‘zbekistonning 2030-yilgacha yashil iqtisodiyot dasturida issiqxona gazlari ajratmalarini YAIM birligiga nisbatan 2010-yil darajasidan 35 foizga kamaytirish, qayta tiklanuvchi energiya quvvatini 15 GVtga yetkazish va uning elektr energiyasi ishlab chiqarishdagi ulushini 30 foizdan oshirish maqsad qilingan.

Uchinchi tamoyil — aylanma iqtisodiyot. Aylanma iqtisodiyotda mahsulot ishlab chiqarish, iste‘mol qilish va chiqindi hosil qilish jarayoni yopiq siklga yaqinlashtiriladi. Ya‘ni chiqindilar yangi xomashyo sifatida qayta ishlatiladi, mahsulotlar uzoq muddat foydalanishga moslashtiriladi va resurs yo‘qotishlari kamaytiriladi.

To‘rtinchi tamoyil — ekologik adolat va ijtimoiy inklyuzivlik. Yashil iqtisodiyot faqat tabiatni asrashga emas, balki aholining daromadi, bandligi va turmush sifatini yaxshilashga ham xizmat qilishi kerak. UNEP yashil iqtisodiyotda davlat siyosati, soliqqa tortish va tartibga solish tizimlari yashil investitsiyalarni qo‘llab-quvvatlashi zarurligini ta‘kidlaydi.

Beshinchi tamoyil — ekologik innovatsiyalar va yashil texnologiyalar. Zamonaviy iqtisodiyotda ekologik muammolarni faqat cheklovlar orqali emas, balki innovatsion texnologiyalar, raqamli monitoring, energiya tejamkor uskunalari va yangi biznes modellari orqali hal qilish mumkin.

O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tishning institutsional asoslari. O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha dastlabki muhim huquqiy asoslardan biri 2019–2030-yillar davrida “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasidir. Ushbu strategiyada iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlarida energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni rivojlantirish, iqlim o‘zgarishi oqibatlariga moslashish, tabiiy

resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va yashil iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlashning moliyaviy hamda nomoliyaviy mexanizmlarini ishlab chiqish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan.

Keyinchalik 2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasida yashil iqtisodiyotga o‘tish va yashil o‘sishni ta‘minlash dasturi qabul qilindi. Mazkur dastur qayta tiklanuvchi energiya, resurs tejamkorlik, sanoatda energiya samaradorligi, suv tejavchi texnologiyalar, yashil urbanizatsiya, innovatsiyalar, ESG tamoyillari va raqamlashtirish masalalarini qamrab oladi. Dasturda 1 million gektargacha maydonda suv tejavchi sug‘orish texnologiyalarini joriy etish, sanoatda energiya samaradorligini kamida 20 foizga oshirish va YAIM birligiga to‘g‘ri keladigan energiya sarfini 30 foizga kamaytirish kabi maqsadli ko‘rsatkichlar belgilangan. Bu hujjatlar O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayoni tasodifiy emas, balki davlat siyosatining muhim tarkibiy qismi ekanini ko‘rsatadi. Biroq strategik hujjatlarning amaliy natija berishi ularning hududlar, tarmoqlar va korxonalar darajasida samarali ijro etilishiga bog‘liq.

Yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etishning iqtisodiy istiqbollari. O‘zbekiston sharoitida yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish bir nechta muhim iqtisodiy istiqbollarni yaratadi.

Birinchiidan, energiya samaradorligini oshirish orqali ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish mumkin. Sanoat, qurilish, transport va kommunal xo‘jalikda energiya tejamkor texnologiyalardan foydalanish korxonalar tannarxini pasaytiradi. Bu ichki bozorda narx barqarorligiga, tashqi bozorda esa eksport raqobatbardoshligiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Ikkinchiidan, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish energiya xavfsizligini mustahkamlaydi. Jahon banki O‘zbekistonning 2060-yilgacha uglerod neytralligiga erishish maqsadi mamlakatning o‘sish va rivojlanish yo‘li bilan bevosita bog‘liqligini, energiya sektori esa issiqxona gazlari chiqindilarining taxminan 75 foizi uchun javobgar ekanini qayd etadi. Demak, quyosh, shamol va boshqa qayta tiklanuvchi energiya manbalarini kengaytirish nafaqat ekologik, balki makroiqtisodiy barqarorlik uchun ham muhimdir.

Uchinchiidan, suv tejavchi texnologiyalar qishloq xo‘jaligi samaradorligini oshiradi. O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi ko‘p jihatdan sug‘oriladigan dehqonchilikka tayanganligi sababli suv resurslaridan samarali foydalanish katta ahamiyatga ega. Tomchilatib sug‘orish, lazerli yer tekislash, yopiq kanallar va raqamli suv monitoringi hosildorlikni oshirish bilan birga suv isrofgarchiligini kamaytiradi.

To‘rtinchiidan, yashil moliyalashtirish yangi investitsiya manbalarini ochadi. Yashil obligatsiyalar, imtiyozli kreditlar, xalqaro moliya institutlari grantlari va davlat-xususiy sheriklik loyihalari ekologik modernizatsiyani jadallashtiradi. UNEP yashil iqtisodiyotga o‘tishda davlat xarajatlari, siyosiy islohotlar, soliq va tartibga solish mexanizmlarining yashil investitsiyalarni qo‘llab-quvvatlashi zarurligini qayd etadi.

Beshinchiidan, yashil ish o‘rinlari shakllanadi. Quyosh panellari ishlab chiqarish va o‘rnatish, energiya auditi, chiqindilarni qayta ishlash, ekologik qurilish, suv tejavchi texnologiyalar, organik qishloq xo‘jaligi va yashil transport sohalarida yangi kasblar paydo bo‘ladi. Bu mehnat bozorida yangi kompetensiyalarni talab qiladi.

Tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlar. Yashil iqtisodiyot tamoyillarini samarali joriy etish uchun quyidagi mexanizmlarni kuchaytirish zarur. Ekologik soliqlar va rag‘batlar. Ifloslantiruvchi faoliyatga nisbatan iqtisodiy javobgarlikni kuchaytirish, energiya tejamkor texnologiyalarni esa soliq imtiyozlari va subsidiyalar bilan qo‘llab-quvvatlash kerak. Bunda asosiy maqsad korxonalarini jazolash emas, balki ularni modernizatsiyaga undashdir.

Yashil davlat xaridlari. Davlat xaridlari tizimida energiya tejamkor, ekologik xavfsiz va qayta ishlangan materiallardan tayyorlangan mahsulotlarga ustuvorlik berilishi mumkin. O‘zbekistonning yashil iqtisodiyot dasturida shaffof va raqobatbardosh davlat xaridlari tartibini takomillashtirish, DXSH va kichik hamda o‘rta korxonalar tizimini rivojlantirish masalalari ko‘rsatilgan. ESG standartlarini joriy etish. Korxonalar faoliyatida ekologik, ijtimoiy va boshqaruv mezonlarini hisobga olish investitsion jozibadorlikni oshiradi. Dasturda ESG standartlariga mos investitsiya loyihalarini amalga oshirish tizimini ta’minlash vazifasi belgilangan.

Raqamli monitoring va ekologik hisob. Suv, energiya, chiqindilar va emissiyalar bo‘yicha raqamli monitoring tizimlari joriy etilishi qaror qabul qilish sifatini oshiradi. Raqamli ma’lumotlar asosida korxonalar, hududlar va tarmoqlarning ekologik samaradorligini baholash mumkin. Ta’lim va kadrlar tayyorlash. Yashil iqtisodiyotga o‘tish ekologlar bilangina emas, balki iqtisodchilar, muhandislar, energetiklar, moliyachilar, IT mutaxassislari va menejrlarning yangi bilimlariga ham bog‘liq. 2019–2030-yillar strategiyasida yashil iqtisodiyotdagi mehnat bozori uchun kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini rivojlantirish zarurligi belgilangan.

Yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etishda bir qator muammolar mavjud. Birinchidan, ko‘plab korxonalarda energiya sig‘imi yuqori bo‘lib, eski texnologiyalar ishlab chiqarish xarajatlari va ekologik yuklamani oshiradi. Ikkinchidan, yashil texnologiyalarni xarid qilish dastlab katta investitsiya talab qiladi. Uchinchidan, ekologik soliqlar va tariflar noto‘g‘ri joriy etilsa, ular ayrim korxonalar va aholining kam daromadli qatlamlariga qo‘shimcha bosim keltirishi mumkin. To‘rtinchidan, hududlar o‘rtasida institutsional salohiyat turlicha. Ba’zi hududlarda yashil loyihalarni tayyorlash, moliyalashtirish va monitoring qilish bo‘yicha tajriba yetarli emas. Beshinchidan, aholining ekologik madaniyati va korxonalarining ESG bo‘yicha tayyorgarligi hali bosqichma-bosqich shakllanmoqda.

O‘zbekistonda atrof-muhit iqtisodiyotida yashil iqtisodiyot tamoyillarini samarali joriy etish uchun quyidagi takliflar maqsadga muvofiq:

1. Energiya samaradorligi bo‘yicha majburiy audit tizimini kengaytirish va yirik korxonalarda energiya tejamkorlik dasturlarini amaliy natijalar bilan bog‘lash.
2. Yashil moliyalashtirish instrumentlarini rivojlantirish, jumladan, yashil obligatsiyalar, imtiyozli kreditlar va ekologik loyihalar uchun kafolat fondlarini kengaytirish.
3. Ekologik soliqlarni bosqichma-bosqich joriy etish va tushumlarni energiya tejamkor texnologiyalar, suv tejash va chiqindilarni qayta ishlash loyihalariga yo‘naltirish.
4. Aylanma iqtisodiyot bo‘yicha hududiy dasturlar ishlab chiqish, ayniqsa, maishiy chiqindilar, qurilish materiallari, qishloq xo‘jaligi chiqindilari va oziq-ovqat sanoatida qayta ishlash zanjirlarini rivojlantirish.

5. Yashil ish o‘rinlari uchun kadrlar tayyorlash tizimini kuchaytirish, oliy ta’lim, professional ta’lim va qisqa muddatli kurslarda yashil iqtisodiyot, energiya auditi, ekologik menejment va ESG modullarini kengaytirish.

6. Hududiy ekologik reyting tizimini joriy etish, bunda viloyatlar resurs tejamkorlik, chiqindi boshqaruvi, qayta tiklanuvchi energiya ulushi va yashil investitsiyalar hajmi bo‘yicha baholanadi.

Atrof-muhit iqtisodiyotida yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish O‘zbekiston uchun uzoq muddatli barqaror rivojlanishning muhim sharti hisoblanadi. Yashil iqtisodiyot ekologik xavfsizlikni ta’minlash bilan birga, iqtisodiy samaradorlik, investitsion jozibadorlik, energiya mustaqilligi va aholining turmush sifatini oshirishga xizmat qiladi. O‘zbekistonda bu borada zarur strategik va institutsional asoslar shakllanmoqda. 2019–2030-yillar yashil iqtisodiyot strategiyasi hamda 2030-yilgacha yashil o‘shishni ta’minlash dasturi mamlakatda energiya samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya, resurs tejamkorlik, suv tejash, ESG va yashil moliyalashtirishni rivojlantirish uchun muhim asos yaratadi. Shu bilan birga, yashil iqtisodiyotga o‘tish faqat davlat dasturlari bilan cheklanmasligi kerak. Bu jarayonda xususiylar sektor, banklar, mahalliy hokimliklar, ilmiy muassasalar, ta’lim tizimi va aholining faol ishtiroki muhimdir. Yashil iqtisodiyot tamoyillari iqtisodiyotning barcha tarmoqlariga chuqur integratsiya qilinsa, O‘zbekiston resurs tejamkor, ekologik barqaror va raqobatbardosh iqtisodiy modelga bosqichma-bosqich o‘tishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. United Nations Environment Programme. (n.d.). *Green economy*.
2. World Bank. (2023). *Uzbekistan country climate and development report*.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2019). *2019–2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida* PQ-4477-son qaror.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). *2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida* PQ-436-son qaror.
5. World Bank Group. (2023). *Uzbekistan Country Climate and Development Report: Climate action for growth and resilience*.
6. Intergovernmental Panel on Climate Change. (2023). *Climate change 2023: Synthesis report*.
7. OECD. (2011). *Towards green growth*. OECD Publishing.
8. Stern, N. (2006). *The economics of climate change: The Stern review*. Cambridge University Press.
9. Asian Development Bank, & World Bank Group. (2021). *Climate risk country profile: Uzbekistan*. Asian Development Bank. <https://www.adb.org/publications/climate-risk-country-profile-uzbekistan>

10. International Monetary Fund. (2019). *Fiscal policies for Paris climate strategies—From principle to practice*. International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9781498311717.007>
11. Intergovernmental Panel on Climate Change. (2023). *Climate change 2023: Synthesis report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. IPCC. <https://doi.org/10.59327/IPCC/AR6-9789291691647>
12. Nordhaus, W. D. (2013). *The climate casino: Risk, uncertainty, and economics for a warming world*. Yale University Press.
13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2019, October 4). *2019–2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida* (PQ-4477-son qaror). Lex.uz. <https://lex.uz/docs/-4539502>
14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022, December 2). *2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida* (PQ-436-son qaror). Lex.uz. <https://lex.uz/uz/docs/-6303230>
15. Republic of Uzbekistan. (2025). *Third nationally determined contribution of the Republic of Uzbekistan under the Paris Agreement*. United Nations Framework Convention on Climate Change. <https://unfccc.int/sites/default/files/2025-11/Uzbekistan%20Third%20NDC.pdf>
16. Stern, N. (2006). *The economics of climate change: The Stern review*. Cambridge University Press.
17. Tol, R. S. J. (2009). The economic effects of climate change. *Journal of Economic Perspectives*, 23(2), 29–51. <https://doi.org/10.1257/jep.23.2.29>
18. World Bank. (2023). *Uzbekistan country climate and development report*. World Bank Group. <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/publication/ccdr>